

Сергій Рудько

УЧАСТЬ МИКОЛИ ВАСИЛЕНКА У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ КИЄВА В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Велика заслуга у становленні української державності періоду визвольних змагань належить українським історикам кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Одним з важливих завдань сучасних істориків на сьогодні є дослідження їх політичної, громадської та освітньої діяльності. Участь відомого вченого та активного учасника Української революції 1917–1920 рр. Миколи Василенка в громадсько-політичному житті Києва на межі ХІХ – ХХ ст., ще не знайшла широкого висвітлення в історичній літературі.

Джерелами для написання статті послужили архівні фонди Інституту рукопису НБУ ім. В. Вернадського, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Центрального Державного Історичного Архіву у м. Києві та Центрального державного архіву вищих органів влади і управління у м. Києві. Автор також використав у своїй праці матеріали газет „Киевские отклики” і „Киевское слово”, в яких розкривалась громадсько-політична діяльність М.Василенка. Значну інформативну цінність для дослідження мають спогади його брата К.Василенка [3; 4].

Серед загальних робіт з даної проблематики відмітимо дисертацію А.Білоус „Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні під час першої російської революції (1905-1907 рр.)” [1], монографію колективу авторів В.Вороженка, Л.Кістерської, Л.Матвєєвої, І.Усенка „Микола Прокопович Василенко” [5], а також три публікації в діаспорних виданнях Н.Полонської-Василенко „М.П.Василенко” [26], „Микола Прокопович Василенко – життя та наукова діяльність” [27] та „Цензурові утиски на Україні” [28]. Їх автори підкреслюють активну громадсько-політичну діяльність М.Василенка наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Вже з 1890-х рр. М.Василенко виявляв активну зацікавленість не лише до наукових питань, а й до суспільно-політичного життя, гострих проблем, якими жило суспільство в Російській імперії доби

контрреформ Олександра III, і, які були успадковані його наступником Миколою II. Відтак, став діяльним учасником суспільно-політичних процесів. Як і в багатьох інших представників інтелігенції імперії його часу, служіння народу розумілося М.Василенком в першу чергу як культурницька, просвітницька діяльність.

1890-ті роки у Києві були часом, коли стали відроджуватись, поки що в скромних формах, з більш ніж поміркованими цілями – сприяти народній освіті – товариства, навколо яких групувались представники ліберально налаштованої інтелігенції. Першим такого роду було „Київське товариство грамотності”, засноване ще у 1882 р. [28, 511]. Проте воно незабаром припинило своє існування. У 1890-х рр. товариство було відроджено. М.Василенко брав активну участь у відновленні його діяльності. До його складу входили також І.Лучицький, письменник О.Купрін, а також багато лікарів, вчителів, студентів та художників [5, 70]. 17 грудня 1895 р. відбулись вибори членів ради Товариства грамотності. До її складу було обрано також Миколу Прокоповича [21].

Товариство об'єднувало шість недільних шкіл, які працювали ще з кінця 1850-х років, з метою ліквідації неписьменності. Діяльність товариства спрямовувалась на організацію науково-популярних лекцій, забезпечення шкіл підручниками та літературою, влаштовувались також літературно-музичні вистави [22, 72]. Ось що з цього приводу писав М.Василенко: „Це був час, коли молодь зацікавилась недільними школами, коли склалась студентська громада, коли українське студентство взагалі почало проявляти свою зацікавленість громадськими справами” [31, 2].

Микола Прокопович часто виступав на засіданнях товариства з різними пропозиціями: створення народних шкіл, училищ, складання шкільних посібників тощо. „Створення, підтримку і утримання народних училищ я завжди признавав принципово однією з функцій у діяльності Київського товариства грамотності” – зазначав він [16, 5]. Так, у 1898 р. М.Василенко запропонував створити „однокласну школу” на 30 учнів, яка, на його думку, не могла набути „великого значення для підвищення рівня грамотності у Києві, але їй можна буде надати важливого значення у справі підвищення рівня школи як зразкової” [6, 1].

Завдяки зусиллям М.Василенка товариством було відкрито школи для дітей і дорослих, влаштовувались прилюдні популярні лекції, концерти, вистави. Сам Микола Прокопович виступав у Товаристві грамотності з рецензіями на різні навчальні посібники, а також читав публічні лекції з історії [33, 221, 224].

У 1895 р. в Києві було засновано товариство під назвою “Київське літературно-артистичне товариство”, яке повинно було об’єднати представників різних видів мистецтва. В його статуті значилось, що воно мало право організувати публічні лекції, читання, художньо-драматичні вечори, концерти, художні виставки, видавати збірники і окремі твори, організувати в своєму приміщенні дозволені урядом ігри – шахи, доміно, більярд [33, 223].

Незабаром серед членів товариства почався розкол – з’явилася опозиція поміркованому, консервативному керівництву. До неї належали М.Василенко, В.Водовозов, М.Бердяев. Вони хотіли реформувати товариство і взяти до своїх рук керівництво ним. Проте їм так і не вдалося це зробити [33, 225-226].

Провідне становище в наукових колах Києва посідав О.Лазаревський. В оселі вченого часто збирались видатні наукові і громадські діячі. Тут М.Василенко познайомився з – О.Левицьким, П.Житецьким, В.Науменком, Є.Ківлицьким, В.Мякотіним. Усі вони були головними співробітниками та членами редакції „Київської Старини” (далі – КС). Микола Прокопович був одразу втягнутий в інтереси цього видання та став його співробітником і залишався ним до ліквідації журналу. КС видавало товариство „Стара громада”. М.Василенко незабаром став її членом [32, 10-11; 25, 19].

Сам О.Лазаревський до „Старої громади” не належав. Він взагалі не належав ні до яких громадських організацій, крім наукових. В гуртку О.Лазаревського Микола Прокопович зав’язав тісні дружні відносини, які не слабнули протягом багатьох років. Найбільше враження на нього справили П.Житецький і О.Левицький, „перший – своєю ерудицією, сміливими думками і незвичайними аналогіями, О.Левицький – цікавими розповідями” [33, 21].

„Стара громада” обмежувала свої завдання виключно культурно-просвітніми цілями: вона, як уже зазначалось, видавала КС, охороняла і підтримувала в належному вигляді могилу Т.Шевченка, збирала матеріали для видання українсько-російського словника. Громада видавала твори Т.Шевченка і на отримані кошти давала можливість отримати освіту родичам поета.

Для співробітників журналу КС відомий збирач українських старожитностей і меценат В.Тарновський два рази на місяць по суботах організував зібрання, ініціатором яких був О.Лазаревський. Це не були редакційні зібрання, а збори співробітників КС у більш широкому складі, ніж в самій редакції. Відбувались розмови на різні теми, які не стосувались журналу, хоча його інтереси

завжди були на першому місці. Ділились новинами, інколи сперечались. Тут же виникали літературні плани. Брат В.Тарновського, відомий київський цензор Б.Юзефович, жартома називав ці зібрання „Мазепині суботи”, але „політичного” в них нічого не було. „Найрадикальнішим” їх заходом було рішення попросити в генерал-губернатора дозвіл панахиди по Т.Шевченку в Софіївському соборі [33, 31]. На кошти В.Тарновського журнал КС мав змогу вміщувати різні малюнки, гравюри та фотографії [5, 44].

Із менш частих зібрань членів КС Микола Прокопович згадував у своїх спогадах один з традиційних щорічних обідів у Н.Молчановського, який відбувся у зв'язку зі смертю польського історика А.Яблоновського [33, 36].

Іншим центром тодішнього громадського життя Києва був гурток, який збирався навколо професора І.Лучицького. Талановитий дослідник І.Лучицький в цей час знаходився в zenіті своєї професорської діяльності. Спеціаліст з історії Західної Європи, він не обмежувався тільки цією проблемою, а працював також і на ділянці історії України, був близький до редакції „Київської старовини”.

Будинок І.Лучицького в Липках, на вулиці Левашівській, інтелектуальним центром, який збирав не тільки киян, але і приїжджих в Київ представників науки та літератури. У цього гуртка виділялись на початку 1890-х років Д.Петрушевський, Є.Тарле, близькими були до нього молоді історики, вже викладачі О.Левицький, Є.Ківлицький, Н.Молчановський, В.Мякотін [33, 43-44].

Об'єднані спільними культурними, науковими, суспільними інтересами молоді історики утворили гурток на чолі з І.Лучицьким. Його члени жаргівливо називали себе „бродники”, бо полюбляли здійснювати екскурсії по околицях міста, а також проводити зібрання у різних місцях [5, 69]. Цікаво, що учасники цього гуртка по різному розуміли його завдання і характер. Микола Прокопович в листі до В.Мякотіна 24 червня 1897 р. згадував „бродників” такими словами: „Ми задовольняли свої суспільні прагнення хоча б у вигляді тих широких мрій, яких багато в нашу романтичну пору, коли ми гуртком бродників думали перевернути увесь світ” [Цит. за: 27, 42]. Ясно, що для М.Василенка, В.Мякотіна та ін. в гуртку „бродників” виражалось їх бачення суспільних прагнень, з гуртком були пов'язані наївні і невиразні мрії „перевернути увесь світ”. На їхню думку, „бродники” повинні були стати основою для створення організації з чіткою дисципліною і солідарністю, організацією, яка могла б в силу своєї згуртованості і внутрішньої дисципліни вплива-

ти на суспільне життя [33, 49]. Для інших членів гуртка ці мотиви не мали такого значення. Так, наприклад, інший „бродник” Д.Петрушевський зовсім інакше характеризував гурток: „[...] молоді історики часто збирались в І.Лучицького, і скоро утворили щось схоже до бродячого клубу, збираючись один в одного і весело проводячи час без будь-яких політичних намірів. Інколи складали смішні вірші, наприклад, на М.Владимирського-Буданова з приводу його теорії про колонізацію правого берега Дніпра” [33, 47].

Найбільша активність „бродників” припала на 1894 р. Після цього вони поступово стали роз’їжджатись по Росії. У 1891 р. В.Мякотін поїхав до Москви. По суті гурток припинив існування з від’їздом І.Лучицького за кордон в 1894 р. Василенко в листі В.Мякотіну 1 травня 1894 р. висловив промовисті думки з цього приводу: „З від’їздом І.Лучицького за кордон ми, бродники, збираємось якось мало. Можливо, чого я дуже боюсь, і мало дійсно свідомого ідейного зв’язку, а вже дуже багато індивідуалізму, бажання заховатись в свій куток і сидіти там [...]” [33, 48].

Із припиненням діяльності гуртка „бродників” М.Василенко продовжував гуртувати навколо себе ліберально налаштовану молодь Києва. Його брат Костянтин, який у 1895 р. вступив до університету і оселився у Миколи Прокоповича, так описує його тогочасне життя: „Коли я приїхав до Києва, компанія „бродників” вже розпадалася [...] Більша частина членів, що залишились у Києві, брали участь у місцевому громадському житті: вони входили головним чином в ті різного роду „ініціативні групи”, які мали на меті впливати на громадськість і сприяти розвитку [...] і утворювали такі осередки, які притягували б до себе поступові елементи київського суспільства [...]. Складання усякого роду проектів здебільшого відбувалося на квартирі мого брата. В дні таких засідань наша напівпорожня їдальня наповнювалася різними людьми [...]. Так я міг перебувати в курсі усіх громадських заходів [...] На цих зібраннях я познайомився з рядом громадських діячів Києва: професором І.Лучицьким, Є.Синицьким, В.Александровським, Н.Молчановським та ін.” [3, 181].

У гуртку „бродників” одразу після приїзду до Києва М.Василенко зустрів особу, якій судилося відіграти значну роль в його житті. Це була на два роки старша за нього, невістка Лучицьких, вдова брата М.Лучицької Марія Требінська. У Києві вона брала участь в усіх тих починаннях, якими жила ліберально-демократична інтелігенція міста. Сама була активним членом Товариства грамотності, в свій час була видавцем газети ліберально-демократич-

ного напрямку „Киевские отклики”. Вона не була пов’язана офіційно ні з якими групами, створила навколо себе широке коло друзів, до якого увійшла значна частина колишніх „бродників” І.Луцицького. Особливо близькі до неї були О.Левицький, Н.Молчановський, В.Мякотін і найбільше М.Василенко [33, 70]. Ось що про неї пише дочка К.Василенка Ніна: „Жива, розумна і добре освічена Марія Миколаївна звернула на себе увагу Миколи Прокоповича, і між ними виникла багаторічна, глибока і тісна дружба. Ні для кого не було секретом, що фактично вони були чоловіком і дружиною, хоча офіційно відносин не оформляли” [4, 187].

Більшість членів гуртка „бродників” йшли одним шляхом в подальшому житті і діяльності: ми зустрічаємо їх на чолі тих культурно-освітніх осередків, які створила київська громадськість – Товариства грамотності, Товариства сприяння народній освіті, „Літературно-артистичного товариства”, багато з них виявилось дієвими співробітниками газет ліберального напрямку, таких як „Киевские отклики”, „Киевская мысль”.

Фактично між двома групами – „Старою громадою” з „КС” і гуртком „бродників” – „сполучною ланкою” став М.Василенко, здобувачючий близьких друзів, і там, і тут (варто відзначити, що деякі особи – такі як О.Левицький, Є.Ківлицький – належали до обох груп). Але все ж між ними можна побачити розбіжності: перша зосередила увагу переважно на культурно-національних питаннях, присвячуючи себе вивченню минулого і теперішнього України, і ставлячи за мету підняття національної самосвідомості, національної культури; друга не обмежувалася рамками українського національного руху і більше тяжіла до загальноросійського ліберально-демократичного руху.

Водночас, громадська діяльність М.Василенка пішла значно далі просвітництва, і він з перших років перебування в Києві став помітною постаттю в таборі опозиції уряду. Одразу ж після приїзду до Києва Микола Прокопович увійшов до добре законспірованої організації, яка називалась „Гурток лікаря М.Фокіна” [29, 27]. Вона утворилась у Києві в 1884 р. після студентських заворушень, у зв’язку з річницею університету за ініціативи студента-медика, а пізніше лікаря, асистента, відомого в Києві професора О.Стуковенкова. Ця організація була продовженням „Народної волі”, але її програма піддавалась радикальному перегляду [26, 10-11].

Сучасник так коментував створення гуртка М.Фокіна: „Бунтарське студентство було розгромлене, університет закритий, і ось серед глибокої тиші і смутку, що запанували, було створено під носом у полі-

тичної поліції широко розгалужене таємне товариство, метою якого було збирання сил, „збирання Русі”, як говорили фундатори, для прийдешніх боїв із самодержавством і царизмом” [17, 1].

Ставлячи в майбутньому за мету створення всеросійської революційної партії, „фокінці” ввели в своїй організації сувору дисципліну і конспірацію. Її керівництво було наділене майже диктаторською владою і поповнювалося шляхом кооптації. Другою сходинкою були периферійні гуртки, залучені до політичної революційної програми таємного товариства. Третьою сходинкою були гуртки для широкої гуманітарної самоосвіти, де проводились систематичні заняття, реферати і дискусії. Конспірація була досить суворою, навіть посвячені не знали справжніх імен і прізвищ інших членів товариства. Під час засідань таємного товариства не велось протоколів, ніяких записів не дозволялось. Зібрання і гурткові заняття вдома були заборонені. Як згадував М.Василенко пізніше в листі до Д.Петрушевського, „це був гурток суто конспіративний. Він об’єднував ряд таких гуртків, законспірованих один від одного” [19, 6]. У товаристві діяв принцип залізної дисципліни. Організація проводила суворий відбір претендентів. Для того щоб „зібрати дружину”, як любив говорити М.Фокін, з людей, які здатні на все, відбирали сміливих, фізично сильних, вольових. Найталановитіших товариство навіть підтримувало матеріально. Серед них слід назвати насамперед М.Василенка [33, 81-82; 22, 12].

Існують відомості, що використовуючи силу свого впливу і авторитету, М.Фокін впливав навіть на особисте життя окремих членів організації, що в нього в цьому сенсі існувала своя теорія „революційного підбору”. Так, наприклад, вказували на одруження одного з членів гуртка, пізніше відомого російського економіста, яке сталося ніби за вибору і з дозволу М.Фокіна [3, 183].

Не існує даних про те, яке місце зайняв М.Василенко у фокінській організації. Н.Полонська-Василенко лише припускає, що це була перша або друга сходинка товариства [34, 126]. Микола Прокопович не любив згадувати про свою участь в таємній організації, можливо тут виявлялась і звичка до конспірації. Потрапив він до товариства, найімовірніше, завдячуючи братам Євгену і Леонтію Синицьким. Є.Синицький належав до найближчих товаришів Миколи Прокоповича ще у Дерптському університеті [32, 28]. Л.Матвєєва ж зазначає, що М.Василенка з М.Фокіним познайомив В.Желєзов – економіст, професорський стипендіат кафедри політекономії та статистики університету св. Володимира [22, 8].

Організація М.Фокіна була розгромлена поліцією 1892 р., однак частині її членів, зокрема й М.Василенку, пощастило уникнути арешту [5, 77]. Повному розпаду організації частково сприяли “чистки”, яким піддавались її члени. З їх допомогою організація звільнялась від ненадійних елементів, але разом з тим і перетворювала цих “ненадійних”, ображених організацією людей, на її ворогів. Ще однією причиною, як вважає Микола Прокопович, було зростання критичного ставлення до її головного керівника. У середині 1890-х років М.Фокін переїхав до Москви і київський гурток розпався [33, 84-85].

Згодом М.Василенко стає більш відомим у колах київської інтелігенції як активний учасник різних громадських об'єднань. Так, у другій половині 1890-х рр. Микола Прокопович входить до складу керівного органу комісії народних читань при Київському товаристві лікарів. У роботі цієї комісії також брали участь тільки відомі вчені, як О.Левицький та О.Малиновський [22, 14].

Як уже зазначалося, з початку 1903 р. М.Василенко залишив педагогічну діяльність і перейшов на нову роботу – обов'язкового члена губернського присутствія комітету „Попечительства народній тверезості”. Обіймаючи цю посаду, М.Василенко опікувався „народними чайними” в Києві і Київській губернії, які він повинен був об'їжджати і ревізувати. В повітових містах і містечках існували місцеві комітети народної тверезості, які організовували народні бібліотеки, читання і інші просвітницькі заходи. Усі вони за порадами і за коштами повинні були звертатись до Миколи Прокоповича. Проте коштів на культурні цілі попечительство виділяло недостатньо і М.Василенко постійно отримував листи з проханнями про допомогу і скарги, які не завжди, з огляду на фінансові обмеження, міг задовольнити [38, 12].

Завідування установами „Попечительства народній тверезості” не пройшло для Миколи Прокоповича безслідно – завдяки тому, що він їздив по губернії, йому вдалось ближче познайомитись з народним життям і його потребами. Він краще побачив прогалини в історичному, етнографічному і статистичному дослідженні. Це спонукало його переробити „Пам'ятну книгу Київської губернії”, включивши в неї обширний етнографічний розділ. Це доповнення викликало схвалення у губернатора. Після обрання останнього сенатором, управляти губернією став віце-губернатор М.Штакельберг. Він побачив у цій праці „українофільство”. Наступний губернатор А.Саввич став на бік М.Штакельберга, і М.Василенко в 1905 р. змушений був залишити місце секретаря губернського статистич-

ного комітету, встигнувши видати дві „пам'ятні книги” – за 1904 і 1905 роки, в яких були вміщені статті В. Доманицького, присвячені українському фольклору [36, 8; 37, 30].

У 1904 р. в зв'язку з початком російсько-японської війни, становище „Попечительства народній тверезості” ще більш ускладнилось: в березні 1904 р. Комітет попечительства отримав циркуляр міністра фінансів про те, щоб Комітет більше не здійснював ніяких проектів, які б потребували коштів, а, вже існуючі закрити. Усе це виправдовувалось подіями на Далекому Сході [20].

Наприкінці 1904 р. М.Василенко пішов у відставку, не погодившись із думкою губернатора А. Саввича і більшості членів комітету з питання видання на кошти попечительства газети „Правдивое слово”, яка задумувалась як видання для боротьби з поширенням антидержавних радикальних настроїв. Микола Прокопович доводив, що уряду не вдасться боротися з „революцією” друкованим словом, оскільки йому ніхто не повірить, і газету ніхто не буде купувати. Так і сталося: „Правдивое слово” проіснувало трохи більше двох місяців, і було закрито, залишивши після себе лише великі борги [33, 341].

Слід зазначити, що з 1902 р. політична ситуація в Російській імперії ставала все більше й більше напруженою, громадськість чекала на лібералізацію самодержавства. Народження спадкоємця російського престолу 2 серпня 1904 р. посилювало це очікування. Відголосом настрою М.Василенка в ці дні може слугувати лист О. Требінської до своєї матері із Коврая. „Ганна Гаврилівна (Личкова – авт.) думає, що Василенко тепер уже зовсім не виїде з Києва: все чекатиме Конституції з нагоди народження спадкоємця” [18, 3].

Проте очікування не виправдовувались. У цей час на квартирі М.Василенка було підготовлено організацію політичного бенкету з приводу 40-річчя введення судових статутів у Києві, який відбувся 20 листопада 1904 р. в залі Літературно-Артистичного Товариства і отримав широкий розголос. У бенкеті взяло участь 360 представників різних політичних та громадських організацій. На ньому наперед визначені групою оратори виступили з доповідями, в яких критично оцінювали стан тогочасного життя [40, 1].

Після цього група стала збиратись регулярніше, і місцем її збору була квартира М.Василенка. В цей час вона навіть мала свій друкований орган – це була газета „Киевские отклики”, яку редагували М.Василенко і М.Ратнер [33, 314].

Таким чином, початок ХХ ст. в Києві характеризувався наростом

танням опозиційних настроїв у середовищі інтелігенції міста. Із її загальної маси почала виділятися менша за кількістю, але більше згуртована група, яка випереджала інших членів у своєму радикалізмі. Це була так звана група „Визволення”. Її керівниками були Б.Кістяківський, В.Водовозов, С.Булгаков, М.Бердяєв, Ю.Вагнер, В.Железнов і М.Василенко. Її штаб-квартирою була та ж Тарасівська, 20. Тут у квартирі Миколи Прокоповича збирались учасники цього об'єднання [33, 319].

Через багато років, під час процесу Київського Обласного Центру Дії, інспірованого більшовиками у 1923 р., Микола Прокопович згадував про свою участь у групі „Визволення” і говорив про це так: „Я ніколи не брав участь у нелегальних журналах, навіть тоді, коли видавалося „Визволення”, коли в моїй квартирі збиралася група „Визволення” перед революцією 1905 р., і я мав із „Визволенням” навіть близькі відносини, я ні слова не написав туди” [33, 318].

З початком першої російської революції 29 листопада 1905 р. у Києві відбулися збори інтелігенції міста. У них брали участь більше 80 осіб. За підсумками зборів було проголошено резолюцію. Одним з наслідків її втілення в життя стало заснування вже в грудні 1905 р. в Києві українського політичного клубу для широкої пропаганди національних ідей. До нього записався і М.Василенко. Сюди також увійшли такі відомі діячі ліберального напрямку, як І.Лучицький, В.Науменко, М.Могілянський та ін. Клуб сприяв запровадженню викладання українською мовою у школах, а пізніше й на деяких кафедрах вищих навчальних закладів України [2, 33].

У період революційних подій 1905-1907 рр. діяльність клубу не обмежувалась лише культурними вимогами. Планувалось у разі надання Україні автономії сформуваги український уряд [1, 87]. Передбачалось, що М.Василенко отримає посаду головного редактора друкованого органу автономної України „Українська держава” [35, 84].

У зв'язку з вищезазначеними подіями діяльність М.Василенка стає приводом для листування між начальником київської охоранки і директором Центрального департаменту поліції. Занепокоєння в них викликало те, що на адресу О.Саліковського, який проживав на квартирі в Миколи Прокоповича, надійшов лист з примірником резолюції зборів робітників Петрограда. У поліцейському листуванні М.Василенка однозначно характеризували як „особу антиурядового напрямку” [23, 8]. Цікавим є те, що з січня 1908 р. Микола Прокопович як професійний революціонер мав у київській охоранці свою власну кличку для спостереження (ця кличка „Туру-

совський” – вживатиметься тепер аж до самої революції 1917 р.) [22, 31].

У період Першої світової війни Микола Прокопович став активним діячем київських організацій, які допомагали постраждалим у війні. У роки воєнного лихоліття вчений гостро переживав розруху, що несла з собою війна. У своїх листах до відомого громадського діяча та письменника В.Короленка, з яким його пов’язувала багаторічна дружба, він підкреслював, як його пригнічує, морально і фізично, ця війна, що вона є „школою нищення людей, народів. Вся сила творчої думки спрямована проти мирної культури, до розпалювання ворожнечі, до руйнування, до дезорганізації людства.” [34, 4].

7 травня 1916 р. М.Василенко увійшов до „Тетянівського комітету”, що опікувався проблемами військових, їх родин та потерпілих від військових дій. 15 червня його було призначено членом ревізійної комісії комітету. У вересні 1916 р. Микола Прокопович приймав активну участь у наданні грошової допомоги дружинам військових запасу, був членом господарської комісії комітету [34, 364].

Микола Прокопович у цей час також був помітним діячем у київських відділеннях Союзу міст, Товариства друзів миру, Товариства допомоги населенню Півдня Росії та різних інших аналогічних організацій [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 24, 84]. У березні 1916 р. М.Василенко разом з відомими представниками інтелігенції Києва – економістом К.Воблим, істориком М.Довнар-Запольським та літератором С.Єфремовим – започаткували Київський загальноміський комітет із задоволення потреб, пов’язаних з війною. Його зусиллями було розв’язано ряд проблем міста, зокрема, щодо постачання продовольства. До роботи в комітеті, зокрема в підкомісію з боротьби з безробіттям, були запрошені представники київських профспілок, лікарняних кас та преси [5, 111; 30, 164]. Київське губернське жандармське управління з підозрою поставилось до діяльності комітету. Його начальник у листі на адресу київського губернатора писав, що члени комітету відомі своєю належністю до конституційно-демократичної партії та „явним співчуттям соціал-демократичним ідеям” [23, 11].

Отже, з перших же років перебування в Києві Микола Василенко приймав активну участь у громадсько-політичному житті в останньому в таких громадських організаціях, як „Стара громада” та гурток „бродників”. М.Василенко з перших років перебування в Києві став чільним діячем у таборі ліберальної опозиції уряду. Ми-

кола Прокопович у цей час був членом таємного радикального політичного угруповання – гуртка лікаря М. Фокіна. Також М. Василенко, будучи членом ліберально-демократичної групи „Визволення”, не обмежувався інтересами українського національного руху, а й симпатизував організаціям, що схилилися до загальноросійського ліберал-демократизму. Крім того, під час Першої світової війни М. Василенко розгорнув активну громадську діяльність, входячи до складу різних громадських організацій, які опікувалися задоволенням потреб населення, пов’язаних із війною.

Джерела та література

1. Білоус А. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні під час першої російської революції (1905-1907 рр.): Дис... канд. іст. наук – К., 1993.
2. Білоус А. Українські кадети й національне питання // Наукові праці з питань політичної історії: Партії і соціальні групи в першій російській революції – К., 1992 – Вип. 173 – С. 32-35.
3. Василенко К. Статті. Спогади. Листування: В 2 Ч. – К., 2002. – Ч. I.
4. Василенко К. Статті. Спогади. Листування: В 2 Ч. – К., 2002. – Ч. II.
5. Вороненко В., Кістерська Л., Матвеева Л., Усенко І. Микола Прокопович Василенко. – К., 1991.
6. Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. М. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 40. – Оп. 1 – Стр. 272.
7. ІР НБУВ. – Ф. 40. – Оп. 1. – Стр. 1118.
8. ІР НБУВ. – Ф. 40. – Оп. 1. – Стр. 1119.
9. ІР НБУВ. – Ф. 40. – Оп. 1. – Стр. 1120.
10. ІР НБУВ. – Ф. 40. – Оп. 1. – Стр. 1121.
11. ІР НБУВ. – Ф. 40. – Оп. 1. – Стр. 1122.
12. ІР НБУВ. – Ф. 40. – Оп. 1. – Стр. 1161.
13. ІР НБУВ. – Ф. 40. – Оп. 1. – Стр. 1162.
14. ІР НБУВ. – Ф. 40. – Оп. 1. – Стр. 1163.
15. ІР НБУВ. – Ф. 40. – Оп. 1. – Стр. 1318.
16. ІР НБУВ. – Ф. 40. – Оп. 1 – Стр. 1346-7.
17. ІР НБУВ. – Ф. 40. – Оп. 1 – Стр. 1346-10.
18. ІР НБУВ. – Ф. 40. – Оп. 1 – Стр. 1346-13.
19. ІР НБУВ. – Ф. 40. – Оп. 1 – Стр. 1346-35.
20. Киевские отклики. – 1904 – 6 марта.
21. Киевское слово. – 1895 – 18 декабря.
22. Матвеева Л. Нариси з історії Всеукраїнської Академії наук. – К., 2003.
23. Микола Прокопович Василенко. Бібліографія / Упоряд. В. Вороненко. – К., 1990.

24. Памятная книжка Киевского общества Друзей мира и отчет о деятельности за 1910 – К., 1911.
25. Побірченко Н. Короткий біографічний словник членів Київської Старої громади (др. пол. XIX – поч. XX ст.). – К., 1999.
26. Полонська-Василенко Н. М.П.Василенко // Голос державника – 1948 – №6 – С.3-48.
27. Полонська-Василенко Н. Микола Прокопович Василенко – життя та наукова діяльність // Український історик. – 1966. – Ч.3-4 (11-12). С.41-45.
28. Полонська-Василенко Н. Цензурові утиски на Україні // Україна (Париж). – 1952. – Ч.7. – С.511-515.
29. Селезнев Ф. Либералы и социалисты – предшественники кадетской партии // Вопросы истории. – 2006. – №9. – С.22-34.
30. Серков А. Русское масонство. 1731 – 2000: Энциклопедический словарь – М., 2001.
31. Центральний державний архів вищих органів влади і управління у м. Києві. – Ф. 3974. – Оп.1 – Спр.2.
32. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ). – Ф.542. – Оп.1. – Спр.35.
33. ЦДАМЛМ. – Ф.542. – Оп.1. – Спр.44.
34. ЦДАМЛМ. – Ф.542. – Оп.1. – Спр.45.
35. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДАК). – Ф. 274. – Оп.1. – Спр.1051.
36. ЦДАК. – Ф.707. – Оп.227. – Спр.25.
37. ЦДАК. – Ф.707. – Оп.227. – Спр.113.
38. ЦДАК. – Ф.707. – Оп.227. – Спр.178.